

Osadus inimeste, aja ja igatsusega

Jaan Toomik: „Tuleb meeles pidada, et täna oled kuningas, homme narr. Inimesed, kes on jäänud hammasrataste vahele, võisid ka kunagi kuningad olla. Soov olla kuningas on neis alles.“

Vaatamisi: 258

TRIIN METSLA

28.02.2020

Jaan Toomiku näitus „Selfi kajakana“ Arsi projektiruumis kuni 7. III ja Kumu püsiekspositsioon „Tulevik on tunni aja pärast. Eesti kunst 1990. aastatel“ kuni 31. XII 2021.

On reede õhtu ja kell on kuus. Olin eelmisel õhtul teinud Jaan Toomikule ettepaneku kohtuda Koplis vägagi äraspidise arhitektuuriga Sirbi kohvikus, et teha intervjuu Sirpi. Jõudsin varem kohale – teadlikult – ja ootasin Jaan Toomikut. Kui ta tuli, tellisin tassi musta kohvi ja konjaki, Jaan tellis härjakeele (delikatess polnud aga enam saadaval) ja tomatimahla. Olin küll veidi ärevil, sest intervjuu tegemine on mulle omamoodi pidupäev.

Intervjuu taustaks on Jaan Toomiku näitus Arsis ja Kumu 1990ndate väljapanek, aga ka kõik eelmised. Enne ja pärast näitustel käimist vaatasin läbi KKEKi videoarhiivi Toomiku

teosed, et saada aru kunstniku loomingulisest ekspansioonist. Mõni teos on nii hea, et vaatasin seda mitu korda, järgmisel päeval taas. Lasksin neil settida ja mõtlesin nende peale veel mitu päeva meilide klõbistamise vahel.

Meid lahutab 30 aastat, väga erinevad 30 aastat. Mina sündisin aastal, kui Jaan Toomik tegi oma esimese suure isikunäituse. Minu esimene mälestus temast seostub isikliku mälestusega. See oli 1997. aasta, mu venna sünnipäev, leinapäev, südasuvi, kui Paide, Eestimaa süda, oli saanud piltlikult südameataki – mu sünnilinnas toimus festival „Aeg. Ruum. Liikumine“.

Teine kohtumine on seotud Tartu kunstimuuseumiga, kui nägin Toomiku teost „Isa ja poeg“ (1998). Mõtlesin, et nii tore ja lihtne oleks lõpmatusse uisutada: edasi-tagasi, edasi-tagasi. Meenusid talved vanemate kodus jäätunud Esna jõe kaldal. Mõtlesin, et nii kahju, et kunstniku isa nii vara suri. Mind haaras lein ja kaastunne.

Kolmandal korral nägin teost „Nimeta (Vennale)“ (2002). Pole kindel, kas tundsin siis mõistet „suprematism“, aga teos tundus mulle suprematistliku videokunstina: kõik kohtub ja koondub oma kõiksuses. Mõtlesin, kui oleksin kunstnik, oleksin tahtnud täpselt sama teha.

Neljandat korda kohtusin temaga Sirbi kohvikus, mille valisin välja mitmel põhjusel. Kopli liinid on Toomikule olnud tähtsad, eriti nende valu ja paratamatus. Selles kohvikus on aeg seisma jäänud. Mõtlesin, et võib-olla õnnestub mul seal kunstnik tema varasemas loomingus kätte saada.

Surm ja vereliin

Triin Metsla: Ei saa öelda, et sinu teostes on elujaatust. Ausalt öeldes ei meenugi ühtegi sellist teost. Rõõmsad teemad kannustavad vähem looma. Kas oled ise selle peale mõelnud, et su loomingu peamised teemad on trauma, enesehävitamine, valu, üksildus, surm, hirm, ängistus?

Jaan Toomik: Kunstis on kindlasti sublimatiivne alge, mind on pannud kunsti tegema isiklikud traumad. Jõuda olen aga pigem tahtnud universaalse algeni, mis jääb lihtsatest kategooriatest, nagu hea või halb, väljapoole. Ainult raskuse nägemine minu kunstis on veidi klišeelik. Pigem on eelnimetatu olnud liikumapanev jõud.

Jaan Toomik ja Triin Metsla Koplis vägagi äraspidise arhitektuuriga Sirbi kohvikus.

Erakogu

Metsla: Surm on suur määramatus: keegi ei oota seda, aga see tuleb ikkagi. Oled oma teostes puudutanud oma isa ja ka venna varajast surma. Kas kunsti kaudu oled saanud täitematerjali tühimiku tarvis? Su isa lahkus, kui olid üheksa-aastane. Ka vend lahkus vara. Kuidas suunab keegi su elu, keda justkui pole

olemas, aga samas on? Kas kunst võimaldab fiktiivsust, kus endine elu saab edasi minna koos lahkunud inimestega?

Toomik: Paraku on minu elu olnud selliste sündmuste poolest rikkalik. Olen ehk vanamoodne kunstnik. Kunst on vahend, millega saan luua katartilise seisundi, mida soovin edastada vaatajale. Selleks et seda seisundit saavutada, on vaja piirsituatsiooni. Selle kontrasti kaudu saab kogeda valu, aga ka ekstaasi. Surm ei ole ühepoolne ega üheplaaneline, selles on ülevust. Katarsis ei saa samuti tekkida ühest plaanist. Vaatajale tuleb võimaldada kogeda emotsionaalset piirsituatsiooni.

Tulen veel esimese teema juurde tagasi. Kunstnikuna ei mõtle ma välja teemaliini, et olen ängikunstnik ja loon ängi. Mind huvitab ängi juures selle irooniline nihestatus, tahan anda teosele suurema ambivalentsuse. Olen kärsitu loomuga, seetõttu kasutan eri meediume. See annab võimaluse olla avastuslik ka iseendale ja näha asju värskelt. Kui väga utreeritult öelda, siis maal on aktiivne sisemiselt, suunatud sisekaemustele, nõuab kultuurikihi ja spetsiifilise kirjakeele tundmist. Film sarnaneb pildikompositsioonilt maaliga, kuid haarab vahetult ja on liikuva pildi tõttu väliselt dünaamilisem. *Performance* on eksklusiivsem, sest sõltub ajast ja ruumist, atmosfäärist. Tihtipeale on see kordumatu akt, mis eeldab, et kunstnik suudab ennast näha vaataja silmade kaudu ja seetõttu vahetult reageerida.

Inimene või inimesed

Metsla: Peeter, Liina, Maiu, Jaanika, Oleg, Asko, Jaan jpt on

sinu teoste inimesed. Kunstnikud jõuavad sageli mõne suure teema või punase niidini – ühiskonna-, poliitika-, keskkonnaküsimused. Sind huvitab inimene sügavuti, väga isiklikult. Äng, eksistentsiaalsus ja paratamatus. Sa ise ja su lähedased. Mulle tundub, et sa hoolid väga inimestest, kõikidest inimestest. Sa ei tee vahet neil. Ka nendest, kellele on vähem antud, inimestest, kel on ärev iseloom, pöördumatu haigus, kehv vaimne tervis või kellelt on ühiskond midagi ära võtnud, olgu pere, turvatunde või head elutingimused.

Toomik: Võime rääkida poliitilistest ja sotsiaalsetest probleemidest, aga algpõhjus on ikkagi inimese algolemus. Mind paeluvad arhetüüpsed asjad. See on võib-olla ka kliše, aga inimloomus ei ole palju muutunud. Mind huvitab vaimne rännak, mille inimene võiks oma elu jooksul teha. Tee, mis kätkeb endas raskusi, katsumusi, inimsuhted nende hulgas.

Metsla: Liina ütleb su teoses (2003), et ta kardab, et sina sured enne teda.

Toomik: Liina oli mu õpilane, andekas maalikunstnik. Ma toetan teda siiani, juba 23 aastat. Olen tema väheseid tugiisikuid siin maailmas.

Metsla: Aga Jaanika?

Toomik: „Jaanika“ (2007) tekkis ajal, kui tegin oma esimest lühifilmi. See on 18aastase tütarlapse pihtimus kirikus, kuhu on lisatud kellegi teise korteri ülesvõte. Korteri on näha palju tarakane – tohutu sigivuse ja elujõu sümbol. Kokku lõi see kummalise kontrasti, apokalüptilise mulje: täiesti räämas

elamine ja noore naise naiivne ja idealistlik vajadus kellelegi head teha ja kasulik olla.

Metsla: Vaatasin enamiku su videoteostest läbi. Pean tunnistama, et mulle meeldis nende raskete teemade käsitlemise lõputu kergus ja ausus. Oled palju portreerinud ääreala inimesi (vangid, vaesed, joodikud), keda on üksteisel vaja, aga moodsal ühiskonnal mitte just ilmtingimata.

Toomik: Nagu ütlesin, huvitab mind inimene arhetüüpses vormis. Ääreala inimestega on mul olnud huvitav koos olla. Neil pole enam palju kaotada. Nad on oma maskid kõrvale heitnud. Edukas inimene on sageli rollis kinni. Ta jälgib, mida ütleb, mida teab, kuidas mõjub. Ääreala omadega on kõik vahetum. See on minule kui kunstnikule väga oluline: vahetu, impulsiivne olek, maskivaba suhtlemine. Tuleb meeles pidada, et täna sa oled kuningas, aga homme võid sa narr olla. Need inimesed, kes on jäänud hammasrataste vahele, võisid ka kunagi kuningad olla. Soov olla kuningas on neis alles. See hoiab neid elus, illusoorset. Nende olek loob kunstilise kujundi, mille oma loomingus ära kasutan.

Metsla: „Telefonilugu“ on suurepärane teos. *Bomž'*-filosoofia. Parmupesa. Argipidulikkus. Pummelungi keskmes on SIM-kaardi kadumisest saanud elulise tähtsusega sündmus, mis vajab ontoloogilist lähenemist. Siin on ristunud eksistentsialism, kristlus ja argipäev. Uusasjalikkus, -siirus, -ausus, vajadused ja mittevajadused. Samuti „Nähtamatud pärlid“ (2004), vangi ikonograafia. Tegemist on tavaliste inimestega, üsnagi meeldivatega, lobeda jutuga, aga muu hulgas on nad tapnud,

vägistanud, piinanud, röövinud. Üks vang on käinud peotantsu õppimas.

Toomik: Kummaline, et sa just „Nähtamatud pärlid“ oled välja valinud. Tiit Ojasoo saatis oma tudengid seda vaatama, et nad õpiksid dialoogi olemust tundma. Inimesed on siiski sarnased, olenemata oma seisusest. Aga kuidas ma satun nende inimesteni? Juhuslikult. Kunagi asutasin kunstiakadeemias interdistsiplinaarse õppetooli, mul oli seal eksperimentaalpraktika aine. Viisin oma õpilased *performance*'eid esitama kummalistesse kohtadesse, näiteks vanglasse. Pärast oli meil kohtumisõhtu kultuurihuviliste vangidega. Üks vang tuli minu juurde ja küsis, kas tahaksin peenisepärlite paigaldamisest dokfilmi teha. Mõtlesin, et elu annab sellise võimaluse, ja mõistsin seda kui märki. Nüüdiskunstniku eripära peaks olema see, et ta on vaatelejana pidevas tähelepanu-seisundis. Kunstitegemine kätkeb endas märkamist. Võtsin väljakutse vastu.

Metsla: Kuidas saab inimesest retsidivist?

Toomik: See on ilmselt animaalne karjamentaliteet, mis haarab inimest. Esimene kord on raske. Kui piir on ületatud, tehtud lubamatut, siis ollaksegi juba sealpool piiri.

Seksuaalsus ja usk

Metsla: Võiks rääkida psühhoanalüüsist ja psühhoseksuaalsusest, seksuaalsest energiast, libiidost ja appi võtta Freudi – elu pöörleb seksuaalse pinge ja iha ümber. Seksuaalsuse tugev kujutamine sinu teostes on ilmne.

Videoteostes saadab seda taas ääretu kergus ja ausus. See on nii pragmaatiline, võrreldav ehitus- või kokasaatega. Näiteks teoses „Nähtamatud pärlid“ asetatakse endise vangis peenis rõdul puitlauale ja nii-öelda erialaspetsialist viib läbi augustamisprotsessi.

Toomik: See on pigem esteetiline seisukoht. Ma olin tüdinenud dokfilmidest, kus nähtusi käsitletakse vihjeliselt, lõputute kordustena. Tahtsin olla konkreetne, näidata asju varjamata, otse, nii nagu need on. Sündmused toimuvad tihti pateetilise dekoorita. Igapäevaselt. Tahtsin olla igasugusest hinnangulisusest vaba.

Metsla: Kas usud Jumalasse?

Toomik: Igatahes mitte institutsionaalsesse Jumalasse.

Metsla: Oled oma teostes kasutanud rohkelt kristlikku ikonograafiat.

Toomik: Kristlus on mulle tähtis kas või seetõttu, et see on meie kultuuriruumi palju mõjutanud. Religioon on üleval hoidnud humanistlikku kuvandit. Religioon võib hääbuda või teiseneda. Kristluse abil on arendatud empaatiat ja kaastunnet. See on kristluse positiivne külg.

Metsla: Mida saad religioonist, mida ei saa ilmalikkusest?

Toomik: Mulle on olnud südamelähedasem *zen*-budistlik õpetus, kus puudub hea ja kurja dualism, pole ka Jumala kujundit. On valgustatuse printsiip. Kindlasti olen aga kultuurilises ja

emotsionaalses plaanis kristlusest mõjutatud.

Metsla: Sinu teostes kerkib esile lõpmatus, emotsionaalne katarsis, nagu sa ise mainisid. Näiteks lõpmatu puude allee „Armulauas“ (2007) või lõpmatu tühi jääväli „Isas ja pojas“ või ka „Nimetu (Vennale)“, kus sa ise kaod ja kaod. Kas sümboolsus on taotluslik?

Toomik: Mul on ikka olnud nostalgia lõpmatuse järele. Võib-olla see on seotud kohtadega, mis on mind mõjutanud. Ääretu lagedus on mulle juba lapsepõlvest peale meeldinud. Olen oma loomult ilmselt romantik. Romantik elab kas tulevikus või minevikus, või kuskil omaenda maailmas. Esimene lemmik maalikunstis oli de Chirico, kes ihales metafüüsilise lõpmatust.

Ka „Isa ja poeg“ on ilmselt 22 aastat vahetpidamata kuskil uisutanud. Ma olen naljatamisi öelnud, et olen ilmselt kõige kuulsam Eesti uisutaja.

Metsla: Siin jääb ainult küsida, kas Ants Antsoni järel või ees? Ja tuleb tõdeda, et need 22 aastat või 2 minutit 35 sekundit uisutad sa tõesti hästi.

Toomik: Jää oli tol korral väga konarlik, oleksin endise hobihokimängijana võinud ka paremini uisutada.

Aeg ja paratamatus

Metsla: Aeg on sinu kujunemisloos olnud kindlasti määrav. Mõtlen just su varast kunstnikupõlve: 1990ndad ja pidev enesemääratlemise vajadus. Ühiskond oli eksistentsiaalses

kriisis. Kuidas mõjutasid sinu valikuid 1980ndate lõpp ja 1990ndate algus? Nõukogude taak vs. lääne kunst?

Toomik: See on sinu stereotüüp. Ma käisin siis Kasseli „Documental“ ja sain asjast intuiitiivselt aru. Tol ajal oli tohutult entusiasmi, ekstaatiliselt vaimustust proovida kõik ise ära. See oli pigem ettepoole pürgiv elujõud. Mina ei vaagitud seda Nõukogude taaga küsimust. Kui pööre toimus, oli väga dünaamiline ja idealistlik katsetamiste aeg ja kõvasti julgust eksperimenteerida. Kui rääkida Nõukogude taagast, siis see tuli hiljem ja oli seotud pigem alateadvuse ja traumadega, mida olen kujutanud lühimängufilmis „Oleg“.

Andrus Joonas, Marko Mäetamm ja Jaan Toomik näituse „Selfi kajakana“ avamisel Arsi projektiruumis, taamal Toomiku installatsioon „Rituaal“.

Endel Apsalon

Metsla: Teost „15. mai kuni 1. juuni 1992“ peetakse kahtlemata Eesti kaasaegse kunsti üheks tüviteoseks. Berk Vaher on nimetanud seda kogu nüüdiskunsti kurikuulsaks sümboliks. Siin võib rääkida abjektsusest, aga ka karmist siirdeajast. Paljude arvates (pole statistikat, puhas ettekujutus) on see teos räige, millest on kahju. Tegelikult on see ju ka kurva üleminekuaja

sümbol. Tol ajal, kuu aega enne rahareformi, olidki sitad tingimused, näiteks Kopli ateljeekorteris võtta vaid purgikemps.

Toomik: See on tõsi, puudus kanalisatsioon ja tualett. Siia lisandus minu soov kunstnikuna täielikult radikaliseeruda. Tahtsin lahti saada igasugusest esemelisusest, lahti öelda traditsioonilisest kunstist. See oli noore kunstniku iha. Tegelesin sel ajal palju jooga ja meditatsiooniga, maalisin näiteks bituumeniga. Tunne oli, et peaksin tegema midagi väga kontseptuaalset, sest tol ajal ei olnud see siin veel levinud.

Metsla: Kui palju oli selles ajastu kurbmängu?

Toomik: Täpselt nii oli. Talongide aeg oli lõppemas. Mul oli kuivanud tükk leiba. Läksin poodi, seal olid ainult purgid soolatilliga. Võtsin selle ja panin kuivanud leivale tohutult soolast tilli.

Metsla: Sa oled sellega loonud Eesti nüüdiskunsti trafareti. Seda sümbolit teab nii ema Paides kui ka pensionär Rakveres. Mis tundeid see sinus tekitab?

Toomik: Algaastatel isegi protestisin ajakirjanduses ebaõigluse pärast, sest olen teinud palju rohkem teoseid, mis on rahvusvaheliselt olnud palju edukamad. Mulle on öeldud, et tegin Eesti kaasaegsele kunstile sellega karuteene. Olen rääkinud sellest oma üliõpilastega. Sandra Jõgeva näiteks ütles, et kui sina poleks seda teinud, oleks keegi teine pidanud seda tegema.

Jaan Toomik

Metsla: Mu meelest saab heaks kunstnikuks või kirjanikuks see, kes seesmiselt suure leegiga põleb ja kel on tung olla kunstnik. Labaselt öeldes: tuleb sündida kunstnikuks.

Toomik: Mul oli joonistamise peale annet. Juhuslikult nägin Aili Vindist dokumentaalfilmi ja siis taipasin, et minust peab saama kunstnik. Minu kunstiõpetaja ütles, et kuule, Jaan, sul on annet, aga ära latti madalale sea, pane ikka Picasso tasemele. Kui usku pole, usku, mis on kohati naiivne, siis pole mõtet kunstnikuks hakata. Praeguses eluetapis ei saa ma olla keegi teine kui kunstnik. See on nagu sunnismaisus – olla elu lõpuni kunstnik.

Metsla: Aitäh vestluse eest. Äsjase riigipüha, kodumaa sünnipäeva puhul on paslik kasutada su tudengi Liina Kalviku sõnu „Su üle Jumal valvaku, mu armas Jaan Toomik“.